

УПОТРЕБА ЗАПЕТЕ У ДЕЛИМА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

Стил Милоша Црњанског карактерише прекомерна употреба запета, што је његова маркантна црта. У овоме раду се анализира употреба запета у *Дневнику о Чарнојевићу*. То је учињено у поређењу са оним што у правопису стоји у вези са писањем и неписањем запете.

Један део текста понуђен је студентима Србистике и колегама који се баве језиком да на њему означе оне запете за које мисле да су непотребне, па је на основу тако добијених података извршена систематизација.

Показало се да су запете честе код Црњанског, али се испоставило да се, са становишта аутора, ипак може пронаћи оправдање за такву употребу, те да је веома мали број неоправдано употребљених.

Кључне речи: запета, употреба, правило, Црњански

Увод

1.1. Иако је правопис једног језика резултат конвенције, нека правила би требало да буду резултат логике. У такве делом спада употреба запете. Према *Правопису српскога језика*, „запета је најважнији знак за обележавање унутрашњих односа у реченици” (2010: 101).

Стил Милоша Црњанског, између осталог, карактерише прекомерна употреба запете. Чињеница је да писац има велику слободу у употреби правописних правила, па и интерпункцијских знакова, али употреба запете у делима Милоша Црњанског представља његову особеност. У овоме осврту биће дат преглед те прекомерне употребе на примерима из *Дневника о Чарнојевићу*. Примери ће бити систематизовани према категоријама наведеним у *Правопису* код којих се „запета не пише”. За овај преглед употребљено је тек нешто више од једне стране текста из *Дневника о Чарнојевићу*. Показало се да је и то довољно.

1.2. У *Правопису српскога језика* стоји да се „примењују правила логичке или слободне интерпункције” (2010: 101), што доводи до утврђивања „могућне позиције запете”. Употребу запете „одређују делом обавезна граматичка правила” (2010: 101), а делом аутор који има слободу

¹ jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

„да интерпункцијом сугерише како треба схватити делове текста” (2010: 101). Основни принцип при употреби овога знака јесте да се „јединице које су у слабој смисаоној и интонационој вези” растављају запетом, а да се оне „које су у јакој вези – не растављају запетом” (2010: 102). Анализирана грађа, рекло би се, ремети ово правило.

2. Преглед грађе

2. Преглед грађе биће систематизован према категоријама наведеним у *Правопису*, код којих се овај интерпункцијски знак не пише.

2.1. **Конгруентни атрибути.** У *Правопису* налазимо да се „придеви и друге речи придевског карактера уз раније неодређене именице – не одвајају запетом од именица уз које стоје” (2010: 104), што важи и онда „ако их је више а нису у набрајању, него се свака од тих речи узима као равноправна одредба исте именице” (2010: 104). Црњански у таквим околностима придеве одваја запетама:

... за колима натовареним врелим, свежим хлебовима.

... ја сам у себи тихо понављао хладне, раскошне, латинске речи.

Био сам врло нежан, млади господин.

Неконгруентни атрибути, тј. падежни облици „с предлозима или без њих, као тесно везане одредбе уз раније неодређене именице, при чему нису у набрајању“ (2010: 104) такође налазе своје место у *Правопису* и такви се атрибути не одвајају запетом. Међу примерима су се нашли такви атрибути и раздвојени су запетом: *купиле се даме обучене свечано, са великим, жутиим ципелама.*

2.2. **Запета испред и.** Две су позиције у којима се могла наћи запета испред везника *и* – онда када се њиме везују речи у синтагми и онда када се њиме везују реченице.

2.2.1. *Правопис* предвиђа писање запете „у синтагмама с напоредним члановима када су они у набрајању” (2010: 102), али ту спада асиндетско набрајање (без везника), набрајање закључено везником и набрајање с понављањем везника. Црњански ипак иде даље, раздвајајући такве синтагме запетом и мимо наведених правила.

А. Синтагма у субјекатској служби: *А затвор, и вежбе и касарна смрадна, ваљлива и црна, тако ме мало дира.*

Б. Синтагма у служби објекта: *Ја сам заљубљен у воде ове, и дрвеће иза бедема ...*

В. Запета испред везника *и* када је „набрајање закључено” (2010: 102)

баш тим везником: *После сам видео двориште пуно попова, људи, и жена.*

2.2.2. По *Правопису* запета се не пише „између двеју напоредних реченица везаних везником и ... које су тесно повезане и интонацијом” (2010: 111), али Црњански је пише.

Видели су по исправи да сам пошао у Рим, и викали су ми у лице.

Разбили су прозоре, и многи су путовали ...

Седнем до прозора, и загледам се у маглу и у румена, мокра, жута дрвета.

Ту, где је некад Бранко кашљуцајући шетао, и сањао винограде по клупама ...

Има примера и без запете у идентичним околностима:

... скидох беле рукавице и седох међу неке сенке у мрачном ходнику.

Истина, овакву употребу запете могуће је посматрати као емфатички полисиндет. О томе у средњошколској граматици налазимо: „Ако се у набрајању испред сваког члана конструкције употреби и ..., добија се емфатички полисиндет, којим се истиче важност сваког члана низа” и у том случају се запета употребљава између свих чланова низа (Станојчић, Поповић, 2011: 360). У *Правопису* је то дефинисано као употреба запете ако се напоредна реченица „изговара као накнадно додата, или као нарочито наглашена реченица”² (2010: 112). На ово правило, тј. одступање, могуће је позвати се у појединим случајевима.

2.3. Запета испред да

2.3.1. Како стоји у *Правопису*, „изрична (декларативна) реченица – увек је у функцији објекатске допуне глагола говорења, мишљења и сл., одн. именица и придева који имају значење слично таквим глаголима у главној реченици” (2010: 116). „Главни везник оваквих реченица је да” (Станојчић, Поповић, 2011: 313). Оваква реченица може стајати на почетку реченице и тада се обавезно одваја запетом по правилу о инверзији. Уколико стоји иза, тј. на крају, „она се, као допунска реченица, не одваја запетом” (Станојчић, Поповић, 2011: 315). Баш у таквим случајевима јављају се примери са писањем запете код Црњанског:

Једна госпа причала је, да је тај смешни, видовдански јунак био „покварен” и да су сви гимназисти и све гимназисткиње у Сарајеву „покварени”.

Чули смо, да су иза градских бедема стрељани неки учитељи.

Мислили су, да ћу ускоро умрети ...

Био сам навикао, да читам романе ...

Поздравлио сам га и веровао, да ће ми и ту добро бити.

² То је у Станојчић, Поповић, 2011 дефинисано као могућност писања запете испред и „кад се жели да се тај члан конструкције издвоји или истакне” (стр. 360).

2.3.2. Ово се односи и на „намерене (финалне) реченице када се налазе у положају после главне реченице” (2010: 120), када се њима казује „да је радња више реченице предузета ради остварења онога што значи зависна реченица” (Станојчић, Поповић, 2011: 332), када се запета према правопису не пише, али пише је Црњански:

*Пред зору сам дошао кући, легао сам, да спавам ...³
... јер није имао ни пребијене паре, да дете дарива.*

2.4. Могућност неписања запете предвиђена је и када се односна (релативна) реченица нађе „у атрибутој служби ... када појам без те реченице не би био пуног значења” (2010: 117):

Али у овој бури, што је завртела мозак свету, мало је људи, који тако слатко и мирно живе као ја.

И волим свој живот чарју, коју сам осетио лане, кад сам се враћао из оних блатних, младих, пољачких шума ...

... пун успомена, ја их пишем поносно, као Казанова за оне, који су горели у пожару живота, и који су сасвим разочарани.

... или су ми једнако причали о неким селима, што су горела, и о неким људима са црвеним фесовима, што су једнако клали и убијали.

У случају да су овакве реченице накнадно додате – апозитивног су карактера, испред њих се запета пише.

2.5. **Уметнути део.** Основно правило у вези са писањем запете када су у питању уметнути делови јесте да ли је тај уметнути део са атрибутоком или апозиционом службом. У првом случају се запета не пише, а у другом се пише.

Примери из посматране грађе заправо показују непринципијелност у примени овог правила.

Само су ћурчије и опанчари ишли мирно, са рукама у џепу по улици, пљуцкајући и викали једно за другим ...

По целу ноћ је по цичи, зими, на сред завејаног трга стајала гомила народа око ватре, и чекала да сване, да бира посланика.

Чини се да је следећи пример без запете онда када би било добро да је написана: *Но моја мати поносита и горка одбила је презриво позиве, јер се део поносита и горка мора посматрати као апозитив.*

Наравно, ту су и правописно исправни примери:

... а ја сам им, лежећи у трави, дуго гледао у очи румене и жуте.

2.6. **Недоследност.** Недвосмислено правило у вези са употребом запете у делима Црњанског јесте недоследност, тј. непостојање правила.

³ У *Граматици српског језика* овакви примери имају експликативни карактер (Станојчић, Поповић, 2011: 332).

То документују и следећи примери двојачке употребе у идентичним околностима:

Кажу, тамо је пискарао цео дан, а ноћу банчио ...

Кажу, много сам тада плакао.

Али: Кажу ни сузу пустио нисам.

3. Анализа анкетних резултата

На почетном делу текста из *Дневника о Чарнојевићу* анкетом сам од лингвиста или лингвистички оријентисаних особа (студената србистике) затражила да означи сувишну употребу запета у делима М. Црњанског. Тако добијене резултате сам систематизовала и они су дали могућност за извесна закључивања.

3.1. Број означених запета као сувишних кретао се у распону од 5 до 31.

3.2. Број могућности био је 65, од чега су 22 примера са по једним „гласом”, те би их можда требало одбацити.

3.3.1. Са највише поклапања били су следећи примери:

3.3.1.1. *Ту, где је некад Бранко кашљуцајући шетао, и сањао винограде по клупама...*

3.3.1.2. *Седнем до прозора, и загледам се у маглу ...*

3.3.1.3. *... мало је људи, који тако слатко и мирно живе као ја.*

3.3.1.4. *Разбили су прозоре, и многи су путовали ...*

3.3.1.5. *... тихо понављао хладне, раскошне, латинске речи. „да сунце не сагледа никад већега града од Рима”, и облачио сам, и свлачио сам своје беле рукавице ...*

3.3.1.6. *После сам видео двориште пуно попова, људи, и жена.*

3.3.2. За њима следе:

3.3.2.1. *Јесен, и живот без смисла.*

(Ово су неки означили као условно, али доста их је мислило да није потребна.)

3.3.2.2. *Вучем се тако од града до града, и шетам се ...*

3.3.2.3. *... ја их пишем поносно, као Казанова за оне, који су горели у по жару живота ...*

3.3.2.4. *... купиле се даме обучене свечано, са великим, жутиим ципелама.*

3.3.2.5. *Једна госпа причала је, да је тај смешни, видовдански јунак био „покварен“ и да су сви гимназисти и све гимназисткиње у Сарајеву „покварени“.*

3.3.2.6. *... или су ми једнако причали о неким селима, што су горела ...*

3.3.3. На трећем месту су:

3.3.3.1. ... нико не зна, шта то значи.

3.3.3.2. *А затвор, и вежбе и касарна смрадна, ваиљива и црна, тако ме мало дира.*

3.3.3.3. *Ја сам заљубљен у воде ове, и дрвеће иза бедема ...*

3.3.3.4. ... који су горели у по жару живота, и који су сасвим разочарани.

3.3.3.5. *Пред зору сам дошао кући, легао сам, да спавам ...*

3.3.3.6. *Чули смо, да су иза градских бедема стрељани неки учитељи.*

3.3.3.7. *По целу ноћ је по цичи, зими, на сред завејаног трга стајала гомила народа...*

3.3.3.8. ... стајала гомила народа око ватре, и чекала да сване, да бира посланика...

3.3.3.9. ... ону из „Низа Бисера”, или су ми једнако причали о неким ...

Ако уважимо статистику као меродавну, онда се број сувишних запета своди на 21. То би требало да буду недвосмислена одступања, а за остале би се могло наћи „оправдање”, а оно се најчешће односи на уметнути део, по схватању писца. Наравно, ова тврдња је релативна, што ће показати већ потоња анализа грађе.

4. Анализа грађе

Горенаведени примери могу се подвргнути анализи и она ће показати различите могућности у којима би се могла оправдати употреба запете.

4.1. Такав је сам почетак: *Јесен, и живот без смисла*. У вези са овом запетом доста је колебања међу анкетиранима и то с разлогом. Уколико би се запета обрисала, значење би било да су и јесен и живот без смисла и тада би ово била субјекатска синтагма повезана везником *и*. Ако се пак посматра овако како је писац употребио, то би биле две реченице – прва *јесен је* и друга *живот је без смисла*. Дакле, оправдано је поштовати пишчев избор.

4.2. У примеру *тихо понављао хладне, раскошне, латинске речи* чини се да задржавањем ових запета писац жели засебно да нагласи сваки од овде употребљених атрибута, те би запета требало да означи ту интонациону варијанту – наглашавање, тј. истицање. То би се могло применити и у случају *у румена, мокра, жута дрвета*, као и у свим примерима са конгруентним атрибутима.

4.3. Пример „*да сунце не сагледа никад већега града од Рима*”, и *облачио сам, и свлачио сам своје беле рукавице* може се подвести под „набрајање с понављањем везника”, што би била оправдана употреба запете.

4.4. У случају запете испред везника којим се повезује последњи члан у набрајању, тј. када је набрајање закључено везником, као у примеру

После сам видео двориште пуно попова, људи, и жена, може се говорити о накнадно додатом делу и тиме „оправдати” употреба запете.

4.5. Овакво или слично објашњење може се пронаћи и у бројним другим примерима. У примеру *По целу ноћ је по цичи, зими, на сред завејаног трга стајала гомила народа* изгледа као да је ово *зими* апозиција, тј. уметнути део. У моме поимању лексема *цича* се користи једино у изразу *цича зима*, па би се могло посматрати и као атрибутив. Отуда сам била више него убеђена да то мора бити синтагма обједињена јединственим значењем и да је бесмислено одвајати је запетама. Тако су мислили и сви учесници анкете. Но, претрага по речницима показала је да нисмо у праву и да постоје облици именица у мушком и женском роду: *цич* и *цича*, по Вуку⁴, док су у *Речнику српскохрватскога књижевног језика*⁵ забележене именице у мушком и женском роду, али и придев *цич*, *цича*, *циче*. Дакле, има и овде оправдања за употребу запета – оне истичу да је ово додатни, уметнути део којим се појашњава претходна лексема, будући да је ово *цича* као именицу могуће употребити и самостално, како показују примери из речника.

Сличан разлог могао би се наћи и у следећем примеру: *Али у овој бури, што је завртела мозак свету, мало је људи, који тако слатко и мирно живе као ја*.

И бројне друге примере могуће је тумачити као накнадно додате или уметнуте, те је то разлог за употребу запете.

5. Закључне напомене

Тешко је дефинисати правила по којима Црњански пише (или не пише) запету. Тешко је наћи и узроке овакве употребе. Као што показује статистика, тешко је и бити прецизан и сигуран у дефинисању услова у којима не би требало употребити овај интерпункцијски знак. Доста ових примера могло би се оправдати као ауторова намера да одређене делове посебно истакне и нагласи, али оправдање је могуће и у виду чињенице да је део одвојен запетом (или запетама), по мишљењу аутора, уметнути или накнадно додати.

Дакле, очигледно је да је првобитна хипотеза о бројним сувишним запетама, када се подвргне детаљнијој анализи, заправо преувеличана. Прекомерне употребе има, али често је могуће пронаћи оправдање за такву употребу. Недвосмислено је да је писац недоследан у употреби запете у одређеним позицијама и то води закључку да је систем такав да нема система.

Чињеница је да се у делима Милоша Црњанског у потпуно идентичним околностима јављају примери са запетом и примери без запете, без обзира

⁴ Карацић 1986, под ц.

⁵ РМС под ц.

на правило прописано *Правописом* и баш та недоследност јесте основна црта његове употребе запете.

Извор грађе

Милош Црњански, *Приповедна проза, Приче о мушком. Приповетке. Дневник о Чарнојевићу*, Београд: Задужбина Милоша Црњанског, Editions l'age d'homme Lausanne, Београдски издавачко-графички завод, Српска књижевна задруга, 1996.

Литература

- Караџић, 1986: Вук Ст. Караџић, *Српски рјечник (1852)*, Сабрана дела Вука Караџића, књига једанаеста, Београд: Просвета.
- Правопис 2010: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књига шеста, друго фототипско издање 1990, Нови Сад: Матица српска, 1976.
- Станојчић, Поповић, 2011: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*, Тринаесто издање, Београд: Завод за уџбенике.

Јордана Маркович, Ниш

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАПЯТЫХ В РАБОТАХ МИЛОША ЦРНЯНСКОГО

Резюме

Стиль Милоша Црњанског характеризуется чрезмерным использованием запятых, что является его отличительной чертой. В данной статье анализируется употребление запятых в *Дневнике о Чарноевиче*. Это сделано в сравнение с тем, что говорит орфография о написании и ненаписании запятых.

Одна часть текста дана студентам-сербистам и коллегам, занимающимся языком, с целью отметить в нем те запятые, которые они считают ненужными. Потом сделана систематизация на основе этих результатов.

Оказалось что Црњански часто использует запятые, но, с точки зрения автора, оправдание такому употреблению можно найти. Необоснованных причин очень мало.

Ключевые слова: запятая, употребление, правило, Црњански